

alexandriai tartózkodásáról szól; de ugyanekkor B. épen Jeruzsálemben volt s ekkor szállt szembe Florusszal a nép kínzása miatt; alighanem itt rájött a tévedésére is, mikor adatait újból ellenőrizte¹. A legmeggrázóbban drámaivá alakított jelenetekben a legfeltűnőbb a fokozatos haladás. Berenice és József nagy jelenete a fogalmazványban lapos, érzékeny beszéltetés, a cenzori példányban már megrendítő drámai játék. A monologok is utóbb váltak annyira szűkszavú erupciókká. Mária kényes szerepeltetésében is sok az apró változás, összeomlása nem oly megindító, alakja kevésbé vonzó és megkapó, mert kezdettől fogva több van benne abból az önző elkeseredésből, amely forrásában tette elkövetésére viszi. Nem mérges gyümölcsöt, hanem egy falat kenyeret akar fia alvása alatt megenni; mikor az kikapja kezéből, akkor mondja ugyan neki, hogy mérges, de aztán mégis visszaadja, s a kisfiú le is nyeli, sajnálkozva szegény anyján. Az örülésbe jutó anya töprengése is sokkal vadabb, nyersebb, forrásához közelebb állván, józanabb is: «Miért születettél te? Hogy Anyádat nyomorítsd vagy néki használj (*vad mosolygással*) Használj gyermek! Használj!» s tovább is egy-egy utóbb kihagyott mondatfoszlány újra meg újra jelzi, hogy magával is annak természetes voltát akarja elhíttetni, hogy belőle szakadt gyermekével tartja meg életét. A nyelvi átdolgozás eléggé nagyarányú, kivéve a dráma végét: főleg a drámai szűkszavúság felé törekszik fokozatosan. Berenice szavai pl. Titus és Florus távozása után (I. 5.) a két változatban:

bizonyossan érdemes Titus hogy még halljam azon áldozatnak nagyságát. És ez a sémmire való egy majmoló Hangon mormogá: köszönöm, királyné. Én érettem áldozat. Titus? az a szép Férjfiú? — Zsidóné mire tántorodsz? ez a te czéled (*fel s alá jár*) Hm! Hm!... vald meg magadnak Berenice, hogy könnyen el felejthetnéd ide jövedelednek czélját, ámbár ha az igazat kell megvallani még is mind Titusért történt — de fére ezzel — én még a vesztő helyen is mindenkor Berenice maradnék. Miért bámulsz így rám Galilae?

Nyomorult! — — Áldozat? — érettem? — és Titus, az a szép Férjfiú? — Berenice hová tántorodsz? Ez é a czél? De nem — verd ki fejedből! most ő Ellenség. Miért bámulsz úgy reám Matatiásnak Fia?

WALDAPFEL JÓZSEF.

LUPUJ VAJDA TÖRTÉNETÉNEK ISMERETLEN VÁLTOZATA.

Még 1909 táján fedezte fel Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum levéltárosa, a br. Apor család abasfalvi könyvtárában azt a *Formulariumot*, amelynek az ad különös értéket, hogy elől is, hátul is latin-magyar szöveggel teleírt lapok vannak hozzákötvé. A kis 4-r kötet kötése barna bőr, piros szél-

¹ V. ö. IK. 1929. 325. l. jegyzet.

vágással; a első s hátsó táblán csinos, körbefoglalt, aranyos arabeszk díszítményekkel. A könyv címe a következő:

FORMVLARIVM | VARIARVM COMMISS.

*Artic. Except. Interrog. Petit. Senten. et | Appelat. unà cum
practica Signaturae | iustitiae circa commissionem causa | rum
quae in eadem Cu. com | mittuntur illustratum.*

Nec NON DE DEVOLVTIONE CAV | SARVM AC ORDINIS
IUDICIARII | TRACTATVS. OMNIBVS ADVOCATIS ET PROCVRATO-
ribus causas exercere cupientibus maxime profuturum.

(Alatta kis címke: Sybilla képe.)¹

*Cum privilegio summi Pontificis Julij III. et illustrissimi |
Senatus Veneti ad annos. X.*

A könyv kolophonja a 165. lev. közepén ez: Venetiis apud
Michaelem Tramezzinum MDLII.

A Sybilla-metszet alá oda van írva az első kinyomozható tulajdonos kezéírásával: *Ex bibliotheca Welegraden*; a metszet fölé meg a későbbi tulajdonos kb. a XVIII. sz. első feléből származó kézírással az *Ex lib. B. Petri Apor* bejegyzést tette.

A kötet a címlapból +9 sztan levélből +165 l.-ból áll, de eleje 43 s utána 44 kézíratos levél van kötve. A hátsó védőlapja megvan, de azért elől s hátul is néhány kézíratos levélnyi hiány észlelhető, pedig talán épen ezekre írta be a kézirat írója — helyesen: leírója — a nevé.

Mivel XVII. századi kézitról van szó, nem tartjuk feleslegesnek a kézíratos lapok anyagát nagyjában ismertetni. A kötet elejéhez kötött (s általam ezután I-gyel jelzett) rész a következő, részben verses, részben prózai darabokat foglalja magába: 1a—5a l-on *Elseő aduent Vasarnap*. Euan-geli(um) in Dnica Palm.² (magyar prédikáció); 5a—8b *Jesu filij Mariae* (párbeszéd magyar költemény); 8b—16b magyar Mária-énekek; 16b—19 a *De Sancta Catharina* (magyar költemény); 19a—19b *De Epiphania* (u. a.); 20a-b vegyes magyar-latin üdvözlő versek a Petky és Lázár nemzetségre; 21a—23b *Lupulj uajdanak romlasarol... ualo enek*; 24a—43a *Rosa Aurea* (latin próza) 43a—43b *Funebrales* (magyar sirató ének). A második (ezután II-vel jelzett) rész a kötet hátuljához kötve 44 l-t foglal magában. Tartalma ez: 1a—5b *Humillima quadragesima in commemoratione Sancti Pauli* (latin próza); 6a—9b *Constructio furni* (magyar alchimista szöveg); 9b—20a Incipit liber magni magistris Ioannis de rupe scissa 1534; 20a—38a Liber Alhidjy philosophi qui dicitu(r) *clavis philosopho(rum)*; 38b—43b magyar üdvözlő költemény a Petky és Lázár család tagjaira 64 vszkbau; 43b—44a *Notationes* (ékkövek latin betűsoros jegyzéke).³

Ezek közül bennünket leginkább az I. rész 21a—23b lev.-én levő *Lupulj uajdanak romlasarol... ualo enek* érdekel. Irodalomtörténetírásunk eddig két

¹ Ugyanez a könyv utolsó lapján.

² Pál Római lev. XIII. alapján.

³ A leírás Kelemen Lajos levéltáros jegyzeteinek felhasználásával készült.

kiadott s egy kiadatlan, de ismertetett, Lupuj vajdáról szóló énekről tudott.¹ Az egyiknek egyetlen ismeretes példánya az E. M. régi magyar könyvei között van *Lupuj Vajdarol Valo Enek*² stb. címmel. Ennek valamint a töredékes másíknak — *Az havasalföldi hartzrol valo historiának*³ — szerzője Köröspataki B. János, mezőcsávási ref. pap volt. A harmadik, e tárgyról szóló históriás ének, amelyet Koncz József *Lupuj vajdáról ismeretlen XVII. sz. magyar ének* c. közleményében⁴ leírt s közölt, épen úgy mint a Köröspatakitól szerzett második is, csak töredék. Koncz József hajlott arra — bár alapos ok híján — hogy ezt az éneket is Köröspatakiénak tartsa, még Szabó Károly véleménye ellenére is. És most itt van ez a negyedik változat. Meglepő, hogy egy ilyen, aránylag nem nagy jelentőségű eseményt négy változat is fenntartott.

A harc maga az oláh történetből Matei Basarab (1632—1654) és Vasile Lupu (1634—1653) néven ismert két fejedelem közötti vitás — részint pénzügyi, részint hatalmi — kérdések miatt keletkezett. Mivel a moldovai Lupu már az öreg (I.) Rákóczi Györgyöt is maga ellen ingerelte portai áskálódásaival, a fiatal (II.) Rákóczi György Matei Basarab oldalán avatkozott a harcba. A Lupu segítségére jövő kozáksággal szemben a fejedelem s a vajda serege előbb ugyan vereséget szenved, de lengyel segítséggel végül is győz; Lupu trónfosztottan menekül, családjá s kincse Suceava (Szucsava) hosszas és sikeres ostroma után Rákóczi kezébe jut.⁵ A históriás ének hű szövege:

Lupulj-ujdanak romlasarol es uitez magyaroknak s hauas el földenek njertes allapattjokrol ualo enek Isten engedelméből edgy anachureta által

(1) Geonyörtüsesebet föld kereksegeben nem talaltam eltemben

Mind keresztjenségh köszt is az ola orszagh köszt adot Isten erdeljben

Ne legyén rest ebben se rosz kedüü senkj, kikj uegye eszeben.

(2) Mý üdeön Lupulj Vajda szantalan kozakkal ieoue Mathe Vajdara

Ordit az kozaksagh Vgratja io louat siet Targaljistyara

Ket ola orszaghnak s uitez magyaroknak Hogy Lupulj lenne Vra.

(3) Mathe az Istennek illy keonyorgessel szol keseredet szieuben

Oh Isten o Isten megh testesult ige kj lakozol mennjéghben.

Csak te benned bizom eletnek kutfeje ne hadgy igaz ügjemben.

(4) Az uitez magyarok s Rakoczi hieúé azzonnal erkezenek

Nagy bator uigh szokkal bisztattyak az Vajdat eorüleön uitezinek

Mert mellette lesznek meddigh az kozaksagh Foldre nem

tapottatnek. ||

21 a

21 b

(5) Vajda ütökzetnek uitez magyarokkal indula serenjén

Tetova szagatua(n) nyargalodua mennek kozakok seregeben.

¹ De hogy volt az általam ismertetendőn kívül is még egy, azt a Kájoni kódexből tudjuk (V. ö. IK. 1909. 395. s. k.).

² Ismertette Mátray a Reform 1870. XI. 18. sz.-ban; majd közölte Abafi Figyelőjében (1876: 296. s. k. l.).

³ Ism. a Magy. Könyv-Szemle I. (1876.) évf. 320.; l. még Szabó K.: R. M. K. I. 388.

⁴ Magy. Könyv-Szemle I. (1880.) 284. s. k. l.

⁵ A harc leírását l. Szalárdi *Sír. magy. krón.* 269. s. k. l. s. Koncznál (i. h. 285. s. k. l.).

- Szalad az kozaksagh mert nincz houa lenni uezsnek rettenetesen.
- (6) De tiszszerte inkab az lona hidgyanal harcok nekik Wyla.
Erdely fele Lupulÿ mikor asitana, magyar rea rohana.
Mint sebes uigh raro tetoua rugdosuan gÿule uezs nepe hulla.
- (7) Tizen nyolecz szaszlokat magyarok nyerenek Hatmany kezben akada.
Erdely Vra latni uitez magyaroktól (?) Fogua uitetik uala
Erdelyre teõrese nekj eszt hasznala fogua uasban megh hala.
- (8) Az tegze nyakabol Lupulÿnak ki essek Az ija kette romla,
Mert szantala(n) kozak bal es iob kez felöl mellette foldre omla
Ott mi üdön nem uolna immar mihez kapna kozak orszaghba
futa. || $\frac{21}{22} \frac{b}{a}$
- (9) Szekj oltalmara s kencz eorizesere Thimus¹ fiat boczata.
Hogy Lengÿenek ellen s az magyarok ellen Kardgÿa uonua
harczolna,
Szoczua Varasanak s Moldua foldenek oltamazoia lenne guber-
natora.
- (10) Timus azt aljttya hogy uitez magyarsagh Gorolykatol² reszegül
Nem uigyazna semmit etszakj üdöben et alunek bolondul.
De lam talpon aluan uillogo palossal uinak mind orozlyanul.
- (11) Szoczuaÿ sakmanÿbol kozaksagh ki fogÿa Jaj rea arada
Ehsegh miat ügye mert ninczen mit enni bozza gyükerre iuta
Harczon eset lo hus czak kaphattÿak uala sotalan is io uala.
- 12) Masik Jaj erkezek mert ehel holt kozak sarban büzben nyuuada
Mint urge lukaban magyar elöt sanczban kozaksagh be szorula
Pluto s Cerbero rut büdossegehez hasonloba(n) sok hala. || $\frac{22}{22} \frac{a}{b}$
- (13) Harmadik Jaj³ ez uolt mert uitez magyarok mint solÿom ugy
uigyaztak.
Valakit keozüllök kezekben kapkadtak azt eles kardra hantak
Negyedik Jaj ez uolt mikor mikor Thimus Hatmant algiuual
szaggattatak.
- 14) Megh remulue nagyön hidgyed az kozaksagh nem ordit mareb modon
Estuelj s regelj Jesus kjaltokat nem karomlÿa illy ruton
Feie le fuggesztuen⁴ nagy suttogua megyen ketten harmanaz uton.
- (15) Azon közben mindgiart bekesseget iartat nyomorodot kozaksagh
Nagy Isten keduiert könyorogh adassek ualami irlalmassal
Hogy ne uezsen mind itt fegyuer s ehseg miat ez megmarat
kozaksagh.
- (16) Miuel az Vr Isten szüuet meg szallotta kenczes Erdely Vranak
Lelkj bolezi által es szent lelek által ad tanacsot maganak.
Kegielem adatek io conditional az kik maradhatanak. || $\frac{22}{23} \frac{b}{a}$
- (17) Elfeleyte Lupulÿ szakallat festeni kozak⁵ orszaghban lappangh.

¹ Hmilnicki hetman fia, a Lupu segítségére küldött kozák sereg vezére.

² *Gorolyka* = pálinka fajta.

³ Hármás ajáról János Jelenésekről írott könyvében is van szó (V. ö. VIII: 13. s köv. versek).

⁴ Ez után négy sor a másolásban elkövetett hiba miatt kihúzva.

⁵ V. ö. Köröspataki (i. h.) 54. vszkával.

Mert szep Vrasaggal el hiuen eo magat leot hire uala uala mint egy nagy hang.

De király bottya hogy im masnak adassek s haragszik mint az tüz langh.

- (18) Niughatatlansaga s szín alatt iarasa Vrasagtol megh foszta
Szoczuabely kenczet kiben bizik uala magyarsagh el predala
Thimus fia ueztetet s szantalan kozakot el tauol kakuczolta.
- (19) Lupuly most ugy iara mint Esopus ebe konc arnyekahoz kapa
ket fele tekintuen az kj uolt el uezste semmi nekult marada¹
Egy (!) iarnak mind azok kik alnok sagh teoret assak masnak alaja.
- (20) Eöruendgyen magyarsagh s az ket ola orszagh hogy Isten meg adotta
Jo feiedelmekkel s feo hadviselökkal Isten ugy meg sanczolta
Az keresztieneseget s uitez Lengjeneket egyesulesre hoszta || $\frac{23}{23}$ a
b
- (21) Ez eneket szerze meg egy Anachureta uigh mulatasi közben
Mikoron irnanak az ezerhatszázban es eötven negyedikken
Eöruendez szieuben az Anachoretha is küet szauat ertuen.

Finis et laus Deo uero² celj et terra.

Az énekek kapcsolatban a legfontosabb kérdés, ki volt az az *anachureta* (anachoreta), aki «*uigh mulatasi közben*» «*ez eneket szerze*».

Kelemen Lajos, az ének felfedezője Kájoni Jánost, a híres ferencendi barátot, a csíksomlyói s ma Kolozsváron levő nyomda alapítóját tartja az ének szerzőjének. Az *anachoreta* szó ugyanis, bár Páriz Pápai, sőt Bartal szerint is csak *remetét* jelent, P. Boros Fortunát dr. szentferencendi házfőnök szerint egyházi vonatkozásban ebben a korban a görög keleti egyházból katolikusra áttért embert jelölt. Az oláh születésű Kájoni meg ilyen áttért volt. Kájont Nagyszombatban 1655-ben szentelték pappá, de valószínű, hogy nem Nagyszombatban, hanem a csíksomlyói zárdában tanult s amott csak felszentelték. Ennek megállapítása azért volna fontos, mert Kájoninak tulajdonított ének keletkezése épen a pappá szentelése előtti tanulóévre, 1654-re esik, az ének írójának pedig az esemény megtörténtekor Erdélyben kellett tartózkodnia, olyan környezetben, ahol ennek az eseménynek részleteiről is bővebben értesülhetett. Hogy az ének írójának értesültsége elsőkézből való volt, azt az ének utolsó versszaka is bizonyítja. Kájoni pedig 1654-ben valóban a csíksomlyói kolostorban tartózkodott s mint itt lakó közvetlenül értesülhetett a csíki főkapitány, Petki István, moldvai hadjárataról s annak eredményéről. Hogy pedig a kéziratok lapok beírójának, illetőleg (mivel több kézírásról van szó) másolóinak köze volt a Petki családhoz, az a kéziratok rész ismertetésénél már kitűnt.

Kájoni szerzőségére utal az ének kézírása is. Összevetve az Erdélyi Múzeum Lázár-család levéltárának egyetlen Kájoni-levelét s még inkább a

¹ E kőzkeletű kép Köröspataki *Lupujában* is megvan ilyen formában: *Lupuj Vajda most ugy jára, mint Aesopus komondora, ki kontz arnyekához kapa, gyomra üressen marada.* (Az Erd. Múz. könyvtárának unicum példányáról. L. még a Figyelő I. (1876): 298. l.) Ebből az adatból lehetne arra következtetni, hogy Köröspataki munkáját az író ismerte — kimutatni a hatást nehéz volna.

² Olvashatatlan szó.

Jénáki által közölt Kájoni-kódexből való fényképhasonmás¹ kéziratunk Lupulj-énekének kézírásával, majd más kéziratossal is, úgy találtuk, hogy különösen kéziratunk I: 1a—5a 1-jain található *Elseö aduent Vasárnap* e. magyar prédikáció szövegét csaknem egész biztossággal ugyanaz a kéz írhatta, amely a Jénáki által hasonmásban közölt lapot írta. Ez pedig tudomásunk szerint Kájoni volt. Nemcsak az írás jellegének első pillanatra szembeötlő hasonlóságára alapítjuk ezt az állításunkat, hanem külön-külön a betűk és a betűvezetés meglepő hasonlóságára. Különösen a kétféleképen írt *E* és *I* egyik fajtája, a karakterében teljesen megegyező *H*, *N*, *T* a legjellemzőbbek. Az esetleges eltéréseknél itt is számbaveendő a különböző idő s a más-más íróeszköz és anyag használata, ami a betűvetés jellegét egy kéz írása esetében is megtévesztően megváltoztatja.

A legfontosabb azonban Kájoni szerzősége mellett az „anachoreta” szónak már előbb megállapított utalása Kájonira. „Anachoreta”, tehát görög keleti hitről római katolikus hitre tért magyar író nem ismerünk mást ebből a korból, mint Kájont — olyan lendülettel, amilyenre az ének 3., 5. és 14. versszakában akadunk, meg épen nem tudott volna más írni. Kájoni, tudjuk, számos verset írt s talán még többet fordított: ezt Rupp.² Seprődi³ s még részletesebben Jénáki⁴ már kimutatta. Tudjuk azt is, hogy feljegyzett több, ma már nagyon is világiasagnak mondható éneket. — Kájoni, mint szerzetes nem vonult el a világtól, hanem mint igazi franciskánushoz illik, részt vett annak apró örömeiben,⁵ sőt kész volt az események feletti reflexióra is. A Kájoni kódexben még arra is van adat, hogy Lupu történetének egyik feldolgozását ismerte vagy esetleg valamilyen népi dallamra *Lupuj vajdáné éneke* címen épen ő dolgozta fel.⁶ Bár gyűjteményében eléggé nem sajnálhatóan nem maradt fenn az ének szövege, csak szép népi dallama, mégis, vagy talán épen ezért, ennek az adatnak is van valami bizonyító ereje. Így, mivel tudjuk, hogy Lupu történetének témája mennyire közkedvelt volt ebben a korban, nem találhatunk semmi különöset abban, hogy ehhez a történehez, melynek egyébként is a szerzetrendet közlelő érdeklő Petki István csiki kapitány is egyik főszereplője volt, Kájoni is hozzányult.

Az ének kétségtelenül más, nem a Kájoni kezétől származó másolat, de olyan kéziratban maradt fenn, melyről, mint előbb kimutattuk, csaknem teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Kájoni kézírásával írt része is van. (Talán a másolót terheli a néhány bicegő rím.)

* * *

Visszatérve a *Formulariumra*, a címlapján található két név tulajdonosa közül az elsőt (*Welegradent*) nem ismerjük, ellenben a másik — Apor Péter — annál ismertebb. Hogy az ő könyvei közé miként került e könyv, nem tudjuk. Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy az Apor és

¹ I. m. 42—43. l.

² Magyar Könyvszemle 1896 : 66. s. kl.

³ I. h. 137. l.

⁴ I. m. 41. s. kl.

⁵ L. a fennebb említett h. Ruppnál s az i. h. Seprődinél (137. l.).

⁶ Seprődi i. h.

Lázár családok a ferencrendiek pártfogásában egymással versenyeztek, s hogy Lázár Istvánnál Kájoni káplánkodott is, valószínűnek látszik, hogy épen az egyházi összeköttetések révén a szerzetrend vagy Kájoni könyvtárából került a könyv adományozás vagy kölcsönzés révén előbb a Lázár, majd rokonság révén¹ az Apor-család és Apor Péter könyvtárába.

A könyv kéziratosa része nemcsak az itt közölt ének miatt érdemel figyelmet, hanem a többi, a tartalom ismertetése alkalmával feltüntetett XVII. századi, jó részében magyar anyaga miatt is. Ennek közkinccsé tétele megérdemelné az időt és fáradságot. Különösen Mária-énekei nyújthatnak a kat. hymnológiának s az irodalomtörténetnek is érdekes és értékes anyagot.

SZABÓ T. ATTILA.

GRÓF TELEKI VERSE A TOLERANCIÁRÓL.

Ilyen címmel közöl az IK. 1929. 106—114. lapja egy hosszú verset. A 107. lapon azt írja a közlő, hogy «csaknem bizonyos, hogy ez a vers került most elénk.»

Teljesen bizonyos. A sárospataki főiskola kéziratárában szintén megvan e vers (746. sz. 10. d.) a Hagymási Zsuzsánna, Mária Terézia stb. halálára írt versekkel együtt. A címe ez: «A' Toleranciáról M. Gróf Székely Teleky Ö Excellentija által íratott Versek». Azonban a következő eltérések vannak:

A 10. s 11. sorok közt ezek olvashatók még:

A jót a gonosztól választani tudja
Hogy az úgy ne vólna, senki se tagadja.

A 108. és 109. sorok közt ezek vannak:

Tudományt ez vizsgál, hitet ez apolgat
A Jót helybe hagyja, a rosszról vádolgat

A 150. s 151. sorok közt ezek olvashatók:

Békesség Istene az Isten, érted-é?
Illy gyilkosságokkal azt így szolgálod-é?
(v. ö. a 171—172. sorokkal.)

A 153. sortól a 169-ig terjedő sorok a pataki kéziratból hiányoznak (a Szent Péter-részlet).

A többi rész egyezik, de néhány eltérés mégis van. Ezek közül az értelmesebb eltéréseket ide iktatom:

178: József ezt akarja, hát jó néven vegyük
203: dézmát h. dezmál
253: szeretve h. szeretetre
318: földöt h. földít
322: közé h. közzé.

¹ A két család rokonságát l. Apor *Lusus Mundijában* [Gen. Füz. 8 (1910.): 63. s. kl.].